

קורבן הצלחתה: מלחמת ששת הימים והחשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל¹

תמיר ליבל

רקע

מאמר זה עושה שימוש בגישת הסוציולוגיה של המידע כדי לחקור את השפעתה של מלחמת ששת הימים על התפתחות החשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל. מעט נכתב על השלכותיה הצבאיות-אסטרטגיות של המלחמה, ומאמר זה הינו הצעד הראשון בסגירת פער אמפירי זה.² המאמר מקיים את קריאתם של אייל ובוכהולץ לעבור מן "הסוציולוגיה של האינטלקטואלים" ל"סוציולוגיה של ההתערבות", תוך הגדרת האחרונה כ"התמקדות בדרכים השונות בהן ניתן להחדיר את הידע והניסיון לספרה הציבורית ובסוגי ההשפעות השונים שיהיו לכך".³ ברלינג ובויגר הבחינו כי בכול הנוגע לביטחון, "מומחיות היא משאב המפתח ביצירתם של קווי מדיניות, ומומחים הם שחקני צל רבי-עוצמה בתהליך הפוליטי".⁴ המאמר מנתח את בנייתה מחדש של "החשיבה האסטרטגית-צבאית" כפעולה של התערבות ציבורית מצד "אינטלקטואלים צבאיים", כלומר עיצובם (מחדש) של "התפקידים, הנורמות והרעיונות החברתיים המנחים, אך גם מרסנים, התנהגות חברתית" של

1 מחקר זה נתמך על ידי, Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR), grant number 2014 BP_B 00147.

2 ניתן לראות מאמר זה גם כתרומה תיאורטית, בכך שהוא מדגים את הגישה הרעיונית כלפי חקר המקרה הישראלי. ראו: דב תמרי, "ידענו לכבוש, לא ידענו להחזיק" (בקובץ זה). תמרי נמנע משיקולים תיאורטיים או מתודולוגיים כלשהם.

3 Gil Eyal and Larissa Buchholz, "From the Sociology of Intellectuals to the Sociology of Interventions," *Annual Review of Sociology*, Vol. 36 (2010), pp. 120.

4 Trine Villumsen Berling and Christian Bueger, "Security Expertise: An Introduction," in *Security Expertise: Practice, Power, Responsibility*, Trine Villumsen Berling and Christian Bueger (eds.) (London: Routledge, 2015), p. 1. הדור השלישי של המחקרים בתחום היחסים הבין-לאומיים, המתמקדים ב"פרקטיקות של המומחיות וכיצד הן ממוקמות במצבים היסטוריים שונים והסדרים מהותיים". ראו: שם, עמ' 4.

מומחי ביטחון.⁵ לכן, החשיבה האסטרטגית-צבאית מוגדרת כ"מוסד" ומוסברת על פי הלוגיקה הדיסקורסיבית-המוסדית.⁶ המאמר כולל שלושה חלקים. החלק הראשון, המשמש כנקודת מוצא, בוחן את החשיבה האסטרטגית-צבאית המסורתית של ישראל ואת תרומתה להצלחה במלחמת ששת הימים. החלק השני דן בקיפאון האינטלקטואלי הארוך בעקבות הניצחון ב-1967, עד לתחייה החלקית של החשיבה האסטרטגית-צבאית בשנות התשעים של המאה העשרים ובתחילת שנות האלפיים. החלק המסיים את המאמר מנתח את ההתפתחויות מאז מלחמת לבנון השנייה (2006), ששיאן היה גיבושה מחדש של החשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל.

החשיבה האסטרטגית-צבאית המסורתית של ישראל ומלחמת 1967

אופייה האנטי אינטלקטואלי של התרבות הצבאית של ישראל⁷ מגביל את זירת הדיון האסטרטגי בה למספר מועט של מנגנונים תכנוניים, דוקטרינריים וחינוכיים.⁸ האחרון מבין השלושה הוא זה שיצר את "הצורה המסורתית של החשיבה האסטרטגית-צבאית הישראלית" בשנות החמישים של המאה הקודמת.⁹ צורת חשיבה זו מעולם לא נוסחה באופן פורמלי במסגרת דוקטרינה או מסמך אסטרטגי, אלא הועלתה על הכתב על ידי מלומדים ואנשי מקצוע שונים.¹⁰ היא העניקה מסגרת קונספטואלית לניתוח האיום העיקרי – מתקפה קונבנציונלית – ומהווה את המוסד אשר עיצב את ההתנהלות האסטרטגית הקשורה לכך, כמו כתיבת דוקטרינות ותכנון מבצעי. צורת חשיבה זו הועמדה למבחן במערכת סיני ב-1956 ועברה ליטוש לאחר מכן.¹¹

- 5 המאמר מאמץ את ההגדרה של ברנרד אבינגהאוס למונח "מוסד". ראו: Bernhard Ebbinghaus, "Can Path Dependence Explain Institutional Change? Two Approaches Applied to Welfare State Reform," Discussion Paper 05/2 (Cologne: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, 2005), http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp05-2.pdf
- 6 Tamir Libel, "Rethinking Strategic Culture: Security Policy, Discursive Institutionalism and Computational Research Agenda" (paper presented at IBEI Research Seminar, Barcelona, Spain, March 3, 2017).
- 7 Avi Kober, "What Happened to Israeli Military Thought?," *Journal of Strategic Studies*, Vol 34, no. 5 (2011), pp. 707-732; Avi Kober, *Practical Soldiers: Israel's Military Thought and its Formative Factors* (Leiden: Brill, 2015).
- 8 Tamir Libel, "Explaining the Security Paradigm Shift", לדיון מעמיק בעניין זה ראו: *Defence Studies*, Vol 16, no. 2, p. 144.
- 9 עמירם אורן, "סדר הכוחות המלחמתי – הערכת מצב 1953–1960, לקראת הרחבת צה"ל בשנות החמישים", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 12, 2002, עמ' 123–145.
- 10 דב תמיר, מאיר כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", **מערכות** 423, 2009, עמ' 30; Libel, "Explaining the Security Paradigm Shift".
- 11 ארז וינר, "מי צריך תורה?", **מערכות** 385, 2002, עמ' 42.

האיומים הביטחוניים בחשיבה האסטרטגית-צבאית חולקו לשתי קטגוריות: "ביטחון בסיסי" ו"ביטחון שוטף". הקטגוריה הראשונה, שזכתה למרבית תשומת הלב והמשאבים, כללה את האיום הקונבנציונלי מצד הצבאות הערביים הסדירים.¹² בניגוד לכך, תשומת לב מועטה יחסית הוקדשה לאיומי הביטחון השוטף, שהקיף מגוון איומים רחב, כגון מתקפות טרור, פעולות תגמול ותקריות גבול.¹³ נקודת המוצא בהתייחסות הייתה השונות בין מדינת ישראל ובין העולם הערבי במונחים של דמוגרפיה, טריטוריה ועושר.¹⁴ המשמעות של שטחה הקטן של ישראל הייתה כי ניהול מלחמה על אדמתה מסוכן ביותר לעצם קיומה של המדינה. מכאן נבע הצורך במודיעין צבאי רבי-עוצמה שיוכל לתת התרעה מוקדמת מפני מלחמה.¹⁵ יתרה מזאת, היעדר עומק טריטוריאלי חייב שהמלחמה תיפתח בשטח האויב (כלומר, תהיה זאת "מתקפת מנע"), או שהלחימה תועבר לשטחו מהר ככול האפשר (כלומר, "מתקפת נגד").¹⁶ מטרתו של הדגש ההתקפי, המבוסס על שאיפה להכרעה מהירה בשדה הקרב, הייתה לקצר את המלחמה ככל הניתן. הייתה לכך חשיבות ממספר סיבות: ראשית, הסיבה הדמוגרפית, המאלצת את ישראל לנהל מלחמה רק באמצעות גיוס מלא. פירוש הדבר הוא שמלחמה ארוכה עלולה להעמיד בסכנה את כלכלתה;¹⁷ שנית, שאלת משך המלחמה. מלחמה קצרה טומנת בחובה פוטנציאל לצמצום המחיר בחיי אדם ובכסף; שלישית, התערבות מעצמות העל. אילו לא היה מושג ניצחון מהיר, התערבות של המעצמות הייתה מונעת מישראל לרשום הישגים צבאיים כלשהם.¹⁸

12 Eliot A. Cohen, Michael J. Eisenstadt and Andrew J. Bacevich, *Knives, Tanks and Missiles: Israel's Security Revolution* (Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy, 2008), p. 20.

13 שם; ראו גם: ארז וינר, "ממבוכה להתפכחות: התפתחות תורת הלחימה ומודל הלחימה נגד כוחות בלתי סדירים 1996–2004", **מערכות** 409–410, 2006, עמ' 4–19. וינר מביא דוגמה המשקפת היטב את שוליותו של "הביטחון בשגרה": ב"דוקטרינת הקרב", שהיא מדרך השטח לדוקטרינה הבסיסית של צה"ל (אשר היה בשימוש עד 2010), הוקדשו עשרה עמודים בלבד ללחימה נגד כוחות בלתי סדירים.

14 אהוד עילם, "החיפוש אחר הניצחון המהיר: ההיבטים הדומים באסטרטגיה הצבאית של גרמניה וישראל", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 11, 2001, עמ' 142–161.

15 דוד סימנטוב ושי הרשקוביץ, **אמ"ן יוצא לאור – העשור הראשון לאגף המודיעין בצה"ל** (תל אביב: הוצאת "מערכות" ואמ"ן – המכון לחקר המודיעין, 2013).

16 עילם, "החיפוש אחר הניצחון המהיר", עמ' 147–151.

17 יצחק טאוב, "ככל שמשנתנה נשאר כשהיה" (מאמר ביקורת על ספרו של יצחק גרינברג, **חשבון ועוצמה: תקציב הביטחון ממלחמה למלחמה 1957–1967**), **עיונים בתקומת ישראל**, 1998, עמ' 617–624.

18 Cohen, Eisenstadt and Bacevich, *Knives, Tanks and Missiles*, p. 20.

המחויבות לגישה התקפית דרשה קיומו של כוח נייד במיוחד.¹⁹ לכן, כוחות השריון הפכו לעמוד השדרה של כוחות היבשה של צה"ל.²⁰ זאת ועוד, חיל האוויר הישראלי נבנה ככוח בעל רמה מקצועית גבוהה, המבטיח עליונות אווירית מיד בתחילתה של המלחמה.²¹ יישומם של עקרונות יסוד אלה שירת גם מטרה דיפלומטית. התקווה הייתה כי הניצחונות העקביים של צה"ל יסייעו בהדרגה לשכנע את העולם הערבי לנטוש את התקווה להבסתה של ישראל ולהביא את שכנותיה אל שולחן המשא ומתן.²²

ארז וינר טוען שהתפתחות הדוקטרינה מאז שנות החמישים ועד מלחמת ששת הימים הייתה מותאמת היטב לחשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל, אשר הגיעה לשיאה בתכנון ובביצוע העילאיים של המלחמה ב-1967.²³ באופן אירוני, ניצחון זה הפך את צורת החשיבה האסטרטגית המסורתית למיושנת.²⁴ מתן מענה למצב היה מחייב שינוי מוסדי, ושינוי כזה מתרחש לעיתים נדירות, למעט בתנאים הקשים ביותר. גם הקריסה במלחמת יום הכיפורים לא הביאה לשינוי המצב.²⁵ דב תמרי מותח ביקורת על מה שהגדיר כ"קונספציה האינטלקטואלית" של המנהיגות הפוליטית והצבאית של ישראל בשנים 1967–1973.²⁶ זוהי ביקורת שניתן היה להצדיק אותה מבחינה מוסרית וחברתית, אך היא הייתה שגויה מבחינה אמפירית. התייחסות לחשיבה האסטרטגית-צבאית כאל מוסד חברתי, מצביעה על כך שהתאמתה ועדכונה היו מצבים חריגים ולא חלק מהנורמה, הן לאחר ניצחון והן לאחר תבוסה.²⁷

דפוס פעולה מפתיע זה עולה בקנה אחד עם תובנה עיקרית של ספרות "המוסדיות החדשה": משברים, אפילו הגדולים שבהם, אינם משפיעים בהכרח על מרבית או על כלל המוסדות בממשל. זו כנראה הסיבה לכך שגם למלחמת יום הכיפורים לא הייתה השפעה רבה על צורתה המסורתית של החשיבה האסטרטגית-צבאית

19 שם, עמ' 620.

20 וינר, "מי צריך תורה?", עמ' 42; עילם, "החיפוש אחר הניצחון המהיר", עמ' 153–154.

21 Tamir Libel, "IAF's Small Wars: Israeli Air Force Experience in Low Intensity Conflicts, 1982–2006," *Baltic Security and Defense Review*, Vol. 11, no. 2 (2009), pp. 40–41; וינר, "מי צריך תורה?", עמ' 42; עילם, "החיפוש אחר הניצחון המהיר", עמ' 153–152.

Cohen, Eisenstadt and Bacevich, *Knives, Tanks and Missiles*, p. 20. 22

23 השימוש של וינר במונח "קונספט הביטחון הישראלי" שווה ערך למונח "חשיבה צבאית-אסטרטגית" במאמר זה. ראו: וינר, "מי צריך תורה?", עמ' 42.

24 שם, עמ' 43.

25 שם.

26 תמרי, "ידענו לכבוש, לא ידענו להחזיק", עמ' 10–11.

27 הסיכויים לשינוי מוסדי יהיו גבוהים יותר בעקבות תבוסה.

של ישראל. תחת זאת, המסקנות והלקחים בעקבותיה הכתיבו דווקא את הגידול הבלתי מבוקר בגודלו של צה"ל לאחריה.

ממלחמת לבנון הראשונה לשנייה: דיאלקטיקה רעיונית בתחייתה של החשיבה האסטרטגית-צבאית הישראלית

הפלישה הישראלית ללבנון ב-1982 חשפה כשלים צבאיים חמורים, אשר הוכרו בסופו של דבר כמשבר בחשיבה האסטרטגית-צבאית.²⁸ הכרה זו סיפקה הזדמנות לקבוצה של מומחי ביטחון²⁹ לפעול לשינוי ממסדי, וזאת מיד לאחר שרב-אלוף משה לוי, שכהן כרמטכ"ל באותה העת, קיבל את הצעתם להקים יחידת פיקוד ושליטה באגף ההדרכה שעליה תוטל המשימה להכניס שינויים בצה"ל. מדובר בשינוי ארבעה מסלולי: המסלול הראשון היה עדכון כל היבטי הפיקוד והשליטה בצבא; המסלול השני היה ארגון מחדש של המטה הכללי בעת מלחמה; השלישי היה פיתוחם של עוזרים ממוחשבים לפיקוד ושליטה; הרביעי כלל את הפיכתו של קורס הפיקוד והמטה של הצבא למקצועי.³⁰

קבוצת מומחי הביטחון לא ערערה על היסודות הקונספטואליים של מוסד החשיבה האסטרטגית-צבאית, אלא על האופן בו הוא השפיע על התנהגות צה"ל. אף על פי כן, היא היוותה קו פרשת מים היסטורית בהתפתחותה של החשיבה האסטרטגית-צבאית הישראלית, שכן היא סימנה את קבלתו הפורמלית של הצורך בשינוי מוסדי. כפי שקורה לעיתים תכופות בפרשות דרכים כגון זו, השינוי המוסדי פָּשַׁל עקב התנגדותן החזקה של קבוצות הגמוניות שהיו רגילות לצורתן המסורתית של המוסד הקיים. זאת ועוד, כניסתו של רב-אלוף אהוד ברק לתפקיד הרמטכ"ל, במקום רב-אלוף דן שומרון שהחליף את רב-אלוף משה לוי, שמה קץ לתמיכתם של מקבלי ההחלטות בקבוצה.³¹ תמיכתם של לוי ושומרון בקבוצה נבעה, ככול הנראה, מחוסר יכולתה של החשיבה האסטרטגית-צבאית לספק מרשמים

28 Emanuel Wald, *The Wald Report: The Decline of Israeli National Security Since 1967* (Boulder: Westview Press, 1992). וינר, "מי צריך תורה?", עמ' 43.

29 הקבוצה כללה את אל"ם (מיל) ד"ר חנן שי, רס"ן (מיל) בני עמידור וסא"ל (מיל) ד"ר יוסי הוכבאום. לעמדתו של חנן שי בסוגיות אלו ראו: חנן (שוורץ) שי, **שיטת הפיקוד והשליטה בארגון המודרני – מקורותיה ותקפותה**, אוניברסיטת חיפה, 1996. על הקריירה של חברי הקבוצה, דעותיהם והשפעתם על המדיניות והחשיבה הביטחונית של ישראל ראו: אמנון ברזילי, "שיעור לגנרלים", **הארץ**, 31 ביולי 2004, <http://www.haaretz.co.il/misc/1.813920>.

30 בסוגיות אלו ראו: Tamir Libel, "David's Shield? The Decline and Partial Rise of the IDF Command and General Staff College," *Baltic Security and Defense Review*, Vol. 12, no. 2 (2010), pp. 50-79.

31 רפורמות "הצבא הקטן והחכם" של ברק עלו, לפחות באופן חלקי, בקנה אחד עם פעילויותיה של הקבוצה, וייתכן שהיא אף השפיעה עליהן. ראו: Stuart A. Cohen, "The Peace Process and its Impact on the Development of a 'smaller and Smarter' IDF," *Israel Affairs*, Vol. 1 (1995), pp. 1-21.

מתאימים לאתגרים עמם התמודד צה"ל ב"אזור הביטחון" שהוקם על ידי ישראל בדרום לבנון,³² ובאנתיפאדה הפלסטינית הראשונה.³³ חברי הקבוצה והמנגנון ממנו באו – חטיבת התורה וההדרכה במטה הכללי – השתמשו בתפנית זו של הרמטכ"ל ברק להקמתו ב-1994 של מוסד שהוקדש לטיפול בבעיה – "המכון לחקר תורת המערכה" (מלת"ם).³⁴ על המכון הוטלו מספר מטלות: ראשית, לכתוב ולהפיץ תורת לחימה מבצעית; שנית, לבצע ניתוח שיטתי של בעיות ברמה המבצעית והאסטרטגית של סכסוכים ולפתח דוקטרינות מתאימות להתמודד איתן; שלישית, לפתח ולבצע תוכנית הדרכה הנוגעת לרמה המבצעית של המלחמה (קורס הפיקוד והמטה המבצעי המתקדם – פו"ם), וכן לקיים מפגשי הדרכה קצרים על הרמה המבצעית והאסטרטגית של החשיבה הנוגעת לסכסוכים.³⁵

חברי המלת"ם, כמו קודמיהם, חשו עד מהרה כי אין מדובר רק במשבר בצורה המסורתית של החשיבה האסטרטגית-צבאית, אלא בנקודת מפנה. הם הסיקו מכך כי יש צורך להחליף את המוסד הקיים ולא רק לבצע בו רפורמה, שכן הוא איבד את הקשר עם המציאות האסטרטגית. כך, באופן דומה מאוד למייסדיו של מוסד החשיבה האסטרטגית-צבאית בשנות החמישים, אשר הסתמכו על תיאוריות צבאיות זרות כדי ליצור מסגרת להבנת בעיות הביטחון של מדינת ישראל, פנה המלת"ם לתיאוריות אקדמיות וצבאיות זרות במטרה לבנות מחדש מסגרת להבנת הסביבה האסטרטגית של ישראל במאה ה-21.

המעבר מאיומים קונבנציונליים לאיומים אסימטריים, וכן היעלמות ההדרגתית של ההבחנה בין עיתות מלחמה לעיתות שלום, הפכו את הלוגיקה הבסיסית של החשיבה האסטרטגית-צבאית המקורית לא רק למיותרת, אלא אף למסוכנת. ההתמקדות באיומים קונבנציונליים התבססה על ההנחה כי ניתן להבחין בין "עת שלום" ו"עת מלחמה", וכי איום מהותי יופיע רק במקרה האחרון, בו יידרש

Tamir Libel, "Crossing the Lebanese Swamp: Structural and Doctrinal Implications on the Israeli Defense Forces of Engagement in the Southern Lebanon Security Zone, 1985-2000," *Marine Corps University Journal*, Vol. 2, no. 1 (2011), pp. 67-80; וינר, "מי צריך תורה?", עמ' 45.

Zeev Schiff and Ehud Yaari, *Intifada: The Palestinian Uprising – Israel's Third Front* (New York: Touchstone Books, 1991).

34 אף על פי שהקבוצה הפכה רשמית למלת"ם ב-1996 בלבד, משמש תואר מוכר זה גם לציון תקופה מוקדמת יותר. בראש המלת"ם עמדה אז שלישייה אחרת של מומחי ביטחון: תא"ל (מיל) ד"ר שמעון נווה, תא"ל (מיל) דב תמרי וד"ר צבי לגיר. ראו: Shimon Naveh, *Operational Art and the IDF: A Critical Study of Command Culture* (Washington, DC: Center for Strategic and Budgetary Assessment, 2007), pp. 80-81.

35 מבקר המדינה, דו"ח שנתי 57 א' 2006, עמ' 61; Tamir Libel, "IDF Operational-Level Doctrine and Education During the 1990s," *Defense and Security Analysis*, Vol. 26, no. 3, (2010), pp. 321-324.

גיוס מלא לתקופה קצרה בלבד. תהליך החיברות של אנשים על פי כללים, נורמות ורעיונות חברתיים אלה גרם ליצירת דוקטרינות, פרקטיקות וטיעונים שהיו מנותקים מן המציאות האסטרטגית. על רקע זה שינה המל"ם באופן בלתי פורמלי את משימתו הרשמית על ידי ערעור נוסף של צורת החשיבה האסטרטגית-צבאית המסורתית, וזאת באמצעות מתקפה ישירה על הלוגיקה הניצבת ביסודה של אותה חשיבה. לוגיקה זו היוותה את אבן הפינה לחשיבה האסטרטגית-צבאית שהנחתה את התכנון המבצעי לקראת המלחמה ב־1967, והפכה באופן דיאלקטי למיותרת עקב הצלחתה.

חרף העובדה כי החלופה של מל"ם התרכזת באופן פורמלי ברמה המבצעית של סכסוכים ובאמנות הלחימה, אלו נתפסו כשינויים ברמה האסטרטגית-צבאית. הלוגיקה הבסיסית של החלופה התבססה על החשיבה הפוסט סטרוקטורליסטית ועל החשיבה הצבאית הסובייטית משנות העשרים והשלושים של המאה העשרים. מל"ם התאים ושילב את התפיסות הסובייטיות שעסקו בניהול המערכה ואת מחקריהם של ז'יל דלז ופליקס גואטרי (לדוגמה, תפיסת "מכונת המלחמה") בהסדרה השאלה הטריטוריאלית של שדה הקרב. המרחב הטריטוריאלי הומשג מחדש ככזה שאינו מוגבל לזירה מצומצמת בלבד ("דה־טריטוריאליזציה"), אלא לכה שבו הצבאות היריבים עשויים להיות שזורים זה בזה, ואזורי העורף עשויים להפוך לחזית.³⁶

לפי תפיסת המל"ם, הרמה המבצעית והרמה האסטרטגית של סכסוכים ניתנות מטבען להבחנה, בניגוד לרמה הטקטית, זו מתאפיינת ביציבות, ולעומתה הרמות המבצעית והאסטרטגית הן דינמיות ומשתנות בכול מערכה. כדי להבין את הרמה המבצעית והאסטרטגית של סכסוך, יש צורך לפתח ידע בנוגע למאפיינים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והצבאיים שלו.³⁷ מכאן שמודל אמנות הפעולה של מל"ם מנוסח כשילוש המורכב מ"נותן חסות" אסטרטגי, מ"אדריכל" מבצעי ומ"בעלי מלאכה" טקטיים. האדריכל המבצעי הוא המפקד ברמה המבצעית של הסכסוך, העושה שימוש באמנות מבצעית ונדרש להבין את כוונותיו ומטרותיו של הדרג האחראי להגדרת המטרה האסטרטגית. זו מוכתבת על ידי נותן החסות האסטרטגי – הדרג הפוליטי. האדריכל המבצעי אחראי לתרגום ההיבטים הפוליטיים-אסטרטגיים לתפיסות ולכלים המקובעים במידה רבה במסגרת הפעילות המבצעית ונוגעים למפקדים הטקטיים, שהם בעלי המלאכה הטקטיים.³⁸

36 אסף חזני, "הקשר בין תהליכים חברתיים לתורת ההפעלה של צה"ל", *מערכות* 435, 2011, עמ' 20–22.

37 תמיר, כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", עמ' 32.
38 Naveh, *Operational Art and the IDF*, pp. 80–89.

הצעת המלת"ם לצורה חדשה של חשיבה אסטרטגית-צבאית ישראלית זכתה להשפעה כתוצאה מתמיכתם של אלוף עוזי דיין, ובעיקר של רב-אלוף משה יעלון.³⁹ זאת, בדומה למדי לקודמי המלת"ם בתקופה שלאחר מלחמת לבנון הראשונה, שמומחיותם יכולה הייתה להיות מתורגמת ליוזמות לפרומה בזכות הקבלה והתמיכה מצדם של מקבלי החלטות בכירים. יעלון, תחילה כמפקד פיקוד המרכז,⁴⁰ לאחר מכן כסגן הרמטכ"ל ולבסוף כרמטכ"ל, פיקח על מיסודה של "הצורה החדשה של החשיבה האסטרטגית-צבאית הישראלית" ועל עדכון תורת הלחימה והאסטרטגיות של צה"ל בהתאם לה.⁴¹

בעת כהונתו כראש המטה הכללי של צה"ל הורה יעלון לחטיבת התורה וההדרכה לפרסם עלון מתודולוגי רשמי עבור ההליך שפותח על ידי מלת"ם, שנודע בשם "התכנון המבצעי השיטתי" (תמ"ש).⁴² התמ"ש הפך לבסיס לתהליך פיתוחה של הגרסה הישראלית למסמך האסטרטגיה הצבאית הלאומית של ארצות הברית, גרסה הידועה בשם "התפיסה המבצעית".⁴³ הטיוטה הראשונה של המסמך גובשה ב-2005 ופורסמה באופן רשמי באפריל 2006. היה זה מסמך שנתפס, במידה רבה, כמשקף את גרסת המלת"ם לחשיבה האסטרטגית-צבאית.⁴⁴

חرف התמיכה לה זכה המלת"ם מראש המטה הכללי יעלון, בצה"ל ככלל לא זכה גוף זה להסכמה נרחבת. קצינים בכירים ביקרו את המוסד ואת שפתו החדשה וראו אותו כזר לצה"ל ואף כמסוכן לתפקוד המבצעי שלו. מבקרי המלת"ם סברו כי במקומות בהם הוא אכן חולל שינוי, הוא למעשה גרם נזק. הפילוסופיה ודרך החשיבה שפותחו על ידי המלת"ם נותרו, לפיכך, רלוונטיות למספר מוגבל ביותר של גורמים בצה"ל.

39 תמיר, כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", עמ' 33; להשקפת העולם של יעלון ראו: משה (בוגי) יעלון, **דרך ארוכה קצרה** (תל אביב: משכל, ידיעות ספרים, 2008).

40 פיקוד המרכז של צה"ל אחראי על הגדה המערבית.

41 Kobi Michael, "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: An Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli-Palestinian Conflict," *Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, no. 3 (2007), pp. 421-446; Tamir Libel, "From the People's Army to the Jewish People's Army: The IDF's Force Structure between Professionalization and Militarization," *Defense and Security Analysis*, Vol. 29, no. 4 (2013), pp. 280-292.

42 Michael, "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority," p. 434.
43 התפתחות דוקטרינרית שנייה שהתרחשה בשנים אלו הייתה פרסומה של דוקטרינת "הסכסוך המוגבל". למסמך זה והשפעותיו ראו: חגי גולן ושאלו שי, **עורכים, העימות המוגבל** (תל אביב: הוצאת "מערכות" ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2004); Libel, "From the People's Army to the Jewish People's Army".

44 תמיר, כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", עמ' 34-36.

מלבנון לעזה ומעבר לה: תבוסתה, תחייתה ומיסודה של החשיבה האסטרטגית-צבאית הישראלית "החדשה"

כשם שעלייתו של המל"ם הייתה כרוכה בזו של משה יעלון, כך מורשתו הרעיונית הייתה קשורה לקריירה הפוליטית של יעלון לאחר סיום כהונתו כרמטכ"ל. יורשו, רב-אלוף דן חלוץ, פירק את המל"ם בשלב מוקדם של כהונתו הקצרה ופתח אותו מחדש עם צוות אחר, תחת השם "מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית".⁴⁵ עם זאת, שני מרכזים הקשורים למל"ם נותרו פעילים – בחיל האוויר ובאגף המודיעין.⁴⁶ השפעתו של המל"ם נחלשה עוד יותר עקב ייחוס הכישלון הצבאי במלחמת לבנון השנייה לרעיונותיו.⁴⁷ רעיונות המל"ם זכו לקשב ולהשפעה מחודשים עם מינויו של משה יעלון לתפקיד השר לעניינים אסטרטגיים ב-2009. חלק מתומכיו העיקריים של המל"ם אף מונו לתפקידי מפתח במשרדו. תמיכתם של מקבלי ההחלטות העיקריים ברמת שירותי הביטחון והמודיעין, וכוחו הפוליטי החדש של יעלון, אפשרו את קיומה של הגרסה החדשה של המל"ם, ולצד זאת את התעוררותו המחודשת של המוסד המקורי לאחר הכישלון של מלחמת לבנון השנייה.

ההתמקדות ביחסים בין מומחי ביטחון ובניצול מומחיותם על ידי מקבלי ההחלטות מסבירה גם את החלפת המתכונת המסורתית של המל"ם במתכונת חדשה. מינויו של רב-אלוף בני גנץ לתפקיד הרמטכ"ל ב-2011 ומינויו של יעלון לתפקיד שר הביטחון ב-2013 הכשירו את הקרקע לתמורה הסופית בחשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל. בהתאם לכך, בסוף 2013 פרסם גנץ את המסמך המוביל של צה"ל, "אסטרטגיית צה"ל",⁴⁸ במטרה להגדיר את הסביבה המבצעית של הצבא ולהתוות את הקווים המנחים העיקריים של פיתוח הכוח הצבאי של ישראל ופריסתו.⁴⁹

45 חזני, "הקשר בין תהליכים חברתיים לתורת ההפעלה של צה"ל", עמ' 25; רק אחד מחברי המל"ם, קצין לשעבר בחיל האוויר, נותר בצוות.

46 חטיבת התכנון וההתעצמות והמרכז לחקר המודיעין, בהתאמה.

47 חזני, "הקשר בין תהליכים חברתיים לתורת ההפעלה של צה"ל", עמ' 22-20; Avi Kober, "The Israel Defense Forces in the Second Lebanon War: Why the Poor Performance?," *Journal of Strategic Studies*, Vol. 31, no. 1 (2008), pp. 3-40; Udi Lebel, "Postmodern or Conservative Competing Security Communities over Military Doctrine – Israeli National-Religious Soldiers as Counter (Strategic) Culture Agents," *Political and Military Sociology: An Annual Review*, Vol. 40 (2013), pp. 44-47.

48 לעניין "אסטרטגיית צה"ל" ראו: מאיר אלרן, גבי סיבוני, קובי מיכאל, עורכים, **אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי**, (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016).

49 יואב הר אבן, "מערכת הלמידה המטכ"לית – בין שמרנות להשנות – תפיסת ההפעלה כמקרה מבחן", **בין הקטבים**, גיליון 2, יולי 2014, עמ' 83-95.

הבסיס לגרסה החדשה של החשיבה האסטרטגית-צבאית של ישראל היה תפיסת "המערכה שבין המלחמות". תפיסה זאת רואה את המרחב המקיף את ישראל כזירה דינמית, ללא גבולות או מאפיינים גיאוגרפיים, פוליטיים, כלכליים, צבאיים או חברתיים מהותיים כלשהם. עם זאת, מכיוון שמרחב זה הינו עוין ברובו, הרי שצה"ל, בשיתוף עם קהילת המודיעין, חייב לפעול לעומקו ולרוחבו. צה"ל הצהיר כי גם האינטרנט מהווה חלק ממרחב עוין זה,⁵⁰ ובכך אימץ באופן חלקי את גישת ה"דה-טריטוריאליזציה" של המלת"ם. גישה זו מחליפה את הגישה ההתקפית המסורתית, המתמקדת בשדה הקרב, שנבעה מהיעדר עומק טריטוריאלי ומזמן הלחימה המוגבל העומד לרשותה של ישראל. היא גם מבטלת את ההבחנה בין עיתות שלום לעיתות מלחמה, בשל הפעילות הרצופה במישור החשאי, המשקפת אף היא את רעיונותיו של המלת"ם.

מסקנות

מאמר זה הדגים את התועלת שבחקר המוסד (המחודש) של החשיבה האסטרטגית-צבאית בישראל ואת ראייתו כצורה חדשה של מעורבות ציבורית של מומחי ביטחון בסוגיה. המאמר הסביר את התרומה המכרעת של החשיבה האסטרטגית-צבאית המסורתית לניצחון במלחמת ששת הימים, וכן את חוסר יכולתה, במהלך מרבית התקופה שלאחר המלחמה ב-1967, להסתגל לשינויים שחלו בעקבותיה. ניצחונה של ישראל במלחמת ששת הימים מדגיש את תפקידה הקריטי של החשיבה האסטרטגית-צבאית בשמירה על ביטחונה של המדינה, בהיותה מספקת כללים, נורמות ורעיונות אסטרטגיים המנחים את ההתנהלות במישור האסטרטגי, אך גם מרסנים אותה. כאשר קיימת התאמה בין מוסד החשיבה האסטרטגית ובין המציאות האסטרטגית, גוברים הסיכויים להצלחה צבאית, כפי שאירע משנות החמישים של המאה הקודמת ועד מלחמת ששת הימים. ואולם, דווקא הניצחון הצבאי מגביר את הסיכויים להתמסדות נוספת של התפיסה ולאיבוד הקשר עם המציאות המשתנה, וזאת בדיוק בעת שהאויב (עבורו אותו ניצחון מהווה תבוסה) עובר תהליך של הסתגלות למציאות שנוצרה כתוצאה מן המשבר.

50 בן כספית, "לקראת עימות: צה"ל של 2014 עובר את השינוי הדרמטי ביותר מאז הקמתו", **מעריב**, 20 באפריל 2014, <http://www.maariv.co.il/news/new.aspx?pn6Vq=11&0r9VQ=FFKMI>; רון בן ישי, "למב"מ חוקים משלה", *ynet*, 19 במארס 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4500826,00.html>.